

JAK WYGLĄDAŁA ARKA PRZYMIERZA (Wj 25,10-22)?

Arka Przymierza jest jednym z tych świętych przedmiotów pierwszego przymierza, o których w Biblii mówi się najczęściej. Statystyki podają, że słowo *'ārôn* pojawia się w samej tylko Biblii hebrajskiej ponad dwieście razy¹. Znamienne jest, że pośród wszystkich tych wzmianek o tajemniczym przedmiocie kultu wiele razy podaje się sposób obchodzenia się z Arką, różne jej nazwy oraz zmieniające się funkcje, które spełniała, ale raz tylko mówi się o jego wyglądzie. Opis ten znajduje się w Księdze Wyjścia 25,10-22. Instrukcje o budowie Namiotu Spotkania, mobilnego sanktuarium będącego pierwowzorem świątyni jerozolimskiej, w zgodnej opinii egzegetów, przypisywane są redakcji kapłańskiej. Oznacza to, że opis wyglądu Arki Przymierza, nazywanej w tym materiale Arką Świadectwa, powstał najwcześniej w okresie wygnania babilońskiego, a być może jeszcze później². W tym czasie Arka uznana była już za zaginioną (por. Jr 3,16-17)³ i nie stanowiła istotnego przedmiotu kultowego. Jej rola od czasów szkoły deuteronomistycznej, a więc co najmniej od drugiej połowy VII wieku przed Chrystusem, była zredukowana do symbolu reprezentującego przymierze, stąd dominujące określenia Arka Przymierza czy później Arka Świadectwa. Można, a nawet trzeba, zatem postawić sobie pytanie o to, czy kapłański opis Arki jest wiarygodny historycznie, czy też ma raczej do spełnienia jedynie określone cele teologiczne. W większości przedstawień ikonograficznych, także tych współczesnych, Arka ukazywana jest dokładnie

¹ H.J. Zobel, *'ārôn*, w: ThWAT, t. I, s. 397; S.T. Hauge, *'ārôn*, w: NIDOTTE, t. I, s. 501.

² Na temat dyskusji dotyczącej datacji tradycji kapłańskiej por. J. Lemański, *Arka Przymierza w dziejach narodu wybranego. Pomiedzy historia i teologia* (Studia i rozprawy 9), Szczecin 2006, s. 176—176.

³ Na temat różnych hipotez związanych ze zniknięciem Arki por. M. Haran, *The Disappearance of the Ark*, IEJ 13/1963, s. 46-58; R. Price, *Searching for the Ark of the Covenant. Latest Discoveries and Research*, Eugene 2005.

tak, jak przedstawia to opis z Wj 25,10-22. Za wiarygodny uznaje się także ten opis w niektórych opracowaniach podejmujących dyskusję o wyglądzie Arki⁴

1. Kontekst teologiczno-literacki Wj 25,1-22

Jak zostało to już wspomniane, panuje względny konsensus wśród badaczy klasyfikujący Wj 25-31.35-40 jako materiał kapłański⁵. Różnice pomiędzy pierwszą częścią (instrukcje) i drugą (wykonanie) pozwalają sądzić, że proces redagowania tego kompleksu był rozciągnięty w czasie i do pierwotnej wersji opowiadania dopisywane były kolejne uzupełnienia. Takie dodatki mogą stanowić także rozdziały 30-31. Księga Wyjścia, począwszy od rozdziału 19, opowiada o teofanii na Synaju, objawieniu Prawa i zawarciu przymierza (Wj 19-24). Opowiadanie to kończy się zapowiedzią przekazania dwóch kamiennych tablic (Wj 24,12-18), co zostanie spełnione dopiero w Wj 31,18. Pomiędzy Wj 24,18 i 31,18 pojawia się długa sekwencja zawierająca kolejne przemówienie Boga (por. Wj 25,1) dotyczące tym razem szczegółowych instrukcji związanych z budową przenośnego sanktuarium: Namiotu Spotkania wraz z jego wyposażeniem. Nietrudno się domyślić, że intencją autorów kapłańskich było nadanie statusu woli Bożej planowanym lub już wykonywanym elementom przyszłej świątyni i sprawowanym w niej praktykom kultowym.

Pośród sprzętów znajdujących się w najświętszej części sanktuarium, tzw. Przybytku (Wj 25-26), na pierwszym miejscu znajduje się Arka opisana szczegółowo w Wj 25,10-22. Przyglądając się kapłańskim rytuałom z okresu drugiej świątyni, trudno nie zauważyć centralnej roli tzw. Dnia Przebłagania i miejsca, jakie w tym rytuale odgrywa przebłagalnia (Kpł 16). Dokładnie nad nią Bóg przemawia do Mojżesza (Wj 25,22; por. 30,6; Lb 7,89). Bez wątpienia jest więc najważniejszym elementem wchodzącym w skład centralnej części drugiej świątyni. Przebłagalnia jest ułożona na Arce, ale w taki sposób, aby stanowić niezależny od niej element (por. Wj 35,12), a szczegółowy jej opis świadczy o tym, że autor kapłański traktuje ją jako coś ważniejszego niż znajdująca się pod nią Arka⁶. Takie podejście autora kapłańskiego nie powinno nikogo dziwić. W jego czasach Arka jest już jedynie odległym wspomnieniem, a przebłagalnia ważnym i aktualnie używanym akcesorium kultowym. Powyższe, wstępne spostrzeżenia mogą budzić podejrzenia, że cały opis Arki jest fikcyjny i służy jedynie legitymizacji archaicznego statusu przebłagalni.

⁴ A. Mozgól, *Arka Przymierza*, w: G. Witaszek (red.), *Życie religijne w Biblii*, Lublin 1999, s. 37-65.

⁵ A. Campbell, M.A. O'Brien, *Sources of the Pentateuch*, Minneapolis 1992, s. 44-61.

⁶ R. de Vaux, *Instytucje Starego Testamentu*, Poznań 2004, s. 316.

Z drugiej strony, nawet jeżeli takie podejście jest uzasadnione, nie można wykluczyć, na co słusznie zwracają uwagę niektórzy egzegeci⁷, że autor kapłański, choć osobiście Arki nie widział, posłużył się przekazaniem przez tradycję opisem jej prawdziwego wyglądu. Problem może pomóc rozstrzygnąć konfrontacja z tym, co przekazuje nam jako materiał porównawczy archeologia oraz dokładna analiza egzegetyczna wspomnianego opisu kapłańskiego.

2. Dane historyczne

Według Pwt 10,1-5 (por. 1 Krl 8,9) Arka wydaje się być prostą skrzynią, służącą jako pojemnik na tablice przymierza⁸. Teologia deuteronomistyczna ogołociła ten święty przedmiot z jakiegokolwiek tajemniczości. O ile w starszych tekstach zachowanych przez nią w księgach historycznych (np. 1 Sm 4-6; 2 Sm 6)⁹ Arka wydaje się pełnić rolę pewnego *numinozum* emanującego mocą Bożą i reprezentującego samego Jahwe, o tyle dla Deuteronomisty w jego własnych opracowaniach wszystkie te elementy ustępują miejsca przekonaniu, że Bóg Izraela jest wystarczająco reprezentowany przez swoje IMIĘ, a jedynym symbolem tej obecności są dwie kamienne tablice z zapisaną na nich wolą Bożą potwierdzającą fakt zawarcia przymierza. Ponieważ tablice te znajdują się w Arce, to nosi ona miano „Arki Przymierza”. Sama z siebie nie ma jednak żadnego szczególnego znaczenia. Jest pojemnikiem na tablice przymierza i niczym więcej.

Taka koncepcja zgadza się w pełni z etymologicznym znaczeniem słowa „arka”. W większości języków semickich słowa wywodzące się prawdopodobnie z tego samego rdzenia oznaczają skrzynkę lub pojemnik¹⁰. Takie podstawowe znaczenie zachowało się także w Biblii hebrajskiej (por. 2 Krl 12,10.11; 2 Krn 24,8.10.11). Materiał porównawczy pozwalający wyobrazić sobie Arkę jako przenośne sanktuarium nie jest zbyt bogaty. Próby wykazania podobieństw pomiędzy archaicznym obiektem kultowym Izraela, a przykładami przenośnych sanktuariów znanych z kultury nomadycznej, zwłaszcza protoarabskiej i wczesnoislamskiej¹¹, nie pozwalają wyciągnąć zbyt daleko idących wniosków, gdyż dzieli je od Arki dystans ponad tysiąca lat. Większość współczesnych badaczy przychyliła się ponadto do tezy o pochodzeniu Arki

⁷ J.I. Durham, *Exodus* (WBC 3), Waco 1987, s. 357-358.

⁸ Problematykę tę rozwinąłem w mojej, cytowanej już książce *Arka Przymierza w dziejach narodu wybranego*, s. 158-169.

⁹ Tamże, s. 58-141.

¹⁰ D. Marcus, *The Term 'Coffin' in the Semitic Language*, JANES 7/1975, s. 85-94. S.T. Hauge, 'ārôn, s. 500.

¹¹ J. Morgenstern, *The Ark, the Ephod and the Tent of Meeting*, HUCA 17/1943, s. 153-266. Na ten temat także J. Lemański, *Arka Przymierza*, s. 17-21.

z kraju o wysoko rozwiniętej kulturze. Ponieważ tradycja biblijna łączy budowę Arki z czasem wędrówki po pustyni, część egzegetów jest zdania, że pierwowzorem Arki były „święte skrzynie” licznie używane w kulcie egipskim. Ich przykładem są choćby znaleziska pochodzące z grobu słynnego Tutankhamona, które można oglądać dziś w Muzeum Kairskim¹². Podobnych obiektów kultowych nie brakowało jednak również w Babilonii, czego przykładem jest „kosz” bogini Tammuz, mini świątynie Hetytów i Nabatejczyków czy domki-sanktuaria dawnych Kanaanejczyków znalezione w Megiddo.

Wszystkie przywoływane przykłady i porównania pozwalają mieć wyobrażenie, jak mogła wyglądać i w jaki sposób była używana Arka Przymierza, nie rozstrzygają jednak kwestii, czy jej biblijny opis z Wj 25,10-22, a przede wszystkim relacja o jej budowie podczas wędrówki po pustyni (por. Wj 37,1-9; Lb 10,1-9; 14,44), są reminiscencją autentycznej tradycji, czy jedynie wytworem teologicznych potrzeb szkoły kapłańskiej, która dążyła do archaizacji wszystkich znanych sobie instytucji, praktyk i obiektów kultowych?

3. Opis Arki w Wj 25,10-22

Opis Arki ma wyraźnie dwie części. W pierwszej z nich (ww. 10-16) mówi się o skrzyni (ww. 10-11) stanowiącej jej zasadniczy element, drążkach do jej przenoszenia (ww. 12-15) i przeznaczeniu (w. 16). W drugiej (ww. 17-22) natomiast przedmiotem zainteresowania jest przebłagalnia (w. 17), cheruby umieszczone na jej szczycie (ww. 18-20) i rola, jaką odgrywać będzie przebłagalnia w kontaktach z Bogiem (w. 22). Wiersz 21 informuje natomiast o wzajemnej relacji obu opisanych przedmiotów i w istocie jest jedynym biblijnym „dowodem” połączenia przebłagalni z Arką.

Skrzynia opisana w ww. 10-11 pozwala sądzić, że Arka miała wymiary i kształt średnio dużej skrzyni o wymiarach prostokąta (około 125x75x75 cm)¹³. Odpowiada to podstawowemu znaczeniu słowa „arka”. Akacja, z której wykonany ma zostać święty obiekt, jest typowym drzewem rosnącym na półwyspie Synaj (por. Wj 25,5bB)¹⁴ często używanym także przez starożytnych Egipcjan ze względu na wyjątkowe walory, jak lekkość i trwałość (LXX określa ją jako *asēpta*). W Egipcie uważano ją także za święte drzewo. Skrzynia ma być cała pokryta czystym złotem i obramowana złotym ornamentem (w. 11). Ten

¹² R. Price, *The Searching for the Ark*, s. 48-49.

¹³ Na temat miary *'ammāh* tłumaczonej zwykle jako „łokieć” R. Fuller, w: Nidotte, t. I, s. 421-424.

¹⁴ P. Maiberger, *Akacie*, w: NBL, t. I, s. 68-69; B. Szczepanowicz, *Atlas roślin biblijnych*, Kraków 2004, s. 86-88.

kruszcem uważany jest za najcenniejszy i jako jedyny godzien jest pokrywać najświętsze miejsce w świątyni. Arka wzmiankowana jest jako pierwszy element przyszłego sanktuarium i stanowi jego centrum.

Cztery odlane ze złota pierścienie, rozmieszczone symetrycznie po obu stronach Arki na każdym z jej rogów (w. 12), służą do wkładania drążków niezbędnych do odpowiedniego, naznaczonego respektem, przenoszenia świętego przedmiotu (ww. 13-14). Podobnie jak skrzynia, drążki też mają zostać pokryte złotem. Zgodnie z instrukcją po umieszczeniu ich w pierścieniach nie powinny one być już stamtąd wyciągane (w. 15). Tradycja w tym względzie jest jednak sprzeczna. Według Wj 40,20 (P?) nakaz ten nie był respektowany, zaś według 1 Krl 8,8 (DtrH) drążki pozostawały na swoim miejscu po zdeponowaniu Arki w świątyni Salomonowej. Autor kapłański wydaje się mieć zatem przed oczyma sytuację opisaną przez Deuteronomistę. Usytuowanie pierścieni pozwala sądzić, że chodzi o zachowanie nietykalności Arki (por. 2 Sm 6,6-7) i uszanowanie *sacrum*, które zawiera. Można się jedynie domyślać, czy pierścienie pełniły także rolę nóżek, które oddzielały Arkę od ziemi¹⁵

Wiersz 16 wyjaśnia uprzywilejowane miejsce Arki w kapłańskiej koncepcji całego sanktuarium. Jest ona pojemnikiem zawierającym „świadectwo” (*'ēdut*)¹⁶ Dla P słowo to przyjmuje szczególne znaczenie, wskazuje na postanowienia i zobowiązania wynikające z przymierza zawartego pomiędzy Bogiem i Izraelem¹⁶ Już Deuteronomista postrzegał Arkę inaczej niż wcześniejsze tradycje. Nie była ona dla niego emanującym straszliwą mocą *numinozum* reprezentującym Boga, ale zwykłym pojemnikiem zawierającym tablice z przykazaniami (Pwt 10,1-9). Autor kapłański przejął tę koncepcję Arki, ale zrezygnował z określenia „Arka Przymierza” używanego przez swego poprzednika i konsekwentnie nazywał świętą skrzynię „Arką Świadectwa”¹⁷ Zmiana nazwy wiąże się zapewne ze zmianą w rozumieniu samego przymierza, które jest dla P bez wątpienia równie ważne jak dla autora deuteronomistycznego. Po katastrofie wygnania babilońskiego i kryzysie religijnej tożsamości narodu wybranego P proponuje jednak znacznie dalsze odniesienie do idei przymierza niż tylko przymierze Synajskie. Abraham (Rdz 17) i Noe (Rdz 9) są nośnikami tradycji o przymierzu-obietnicy, w odniesieniu do którego, Synaj jest tylko etapem na drodze realizacji Bożego planu zbawienia. Z tego też względu żaden przedmiot, w tym także Arka, która zaginęła w tajemniczych okolicznościach jeszcze przed deportacją do Babilonii (por. Jr 3,16-17), nie może determinować trwania samego przymierza. Dla

¹⁵ Na ten temat por. C. Houtman, *Exodus* (HCOT), t. I, Leuven 2000, s. 378-379.

¹⁶ J. Lemański, *Arka Przymierza*, s. 179.

¹⁷ C.L. Scow, *Ark of the Covenant*, w: ABD, t. I, s. 386-392.

P znacznie ważniejsza od samej Arki jest pamięć o tym, co ona zawierała i co ta zawartość reprezentowała¹⁸

Począwszy od w. 17 zaczyna się opis zupełnie innego przedmiotu. Znaczenie nazwy *kappōret* jest wciąż dyskusyjne. Rdzeń *kpr*, z którym większość badaczy łączy etymologię tego słowa, może oznaczać: „oczyszczać”, „dokonywać ekspiacji”, „wymazywać”, ale i „pokrywać”, „przykrywać”¹⁹ Antyczne tłumaczenia przyjmują pierwszy sens (LXX: *hilastērion*, Wulgata: *propitiatorium* – przebłagalnia). Opis w w. 21 sugeruje jednak, że chodzi o pokrywę zamykającą Arkę od góry. Z kolei dalsza część wypowiedzi (w. 22) pozwala sądzić, że przebłagalnia będzie mieć w przyszłości do spełnienia ważną rolę w rytuale Dnia Pojednania (Kpł 16). Powiązanie „przebłagalni” z Arką wydaje się więc zabiegiem czysto literackim. Poza materiałem kapłańskim Arka nigdy nie występuje razem z przebłagalnią, a i sama przebłagalnia nie pojawia się w tekstach nie-kapłańskich. Wyjątek stanowi 1 Krn 28,11, gdzie miejsce, w którym dawniej znajdowała się Arka, nazywane jest „domem przebłagalni” Połączenie ma więc na celu archaizację i podniesienie rangi *kappōret*, ważnego w kapłańskim rytuale ekspiacyjnym obiektu kultowego z okresu powyganiowego. Autor kapłański dokonuje tego, łącząc go z Arką – zaginionym obiektem sakralnym o uznanym w przeszłości statusie.

Również sposób opisanie cherubinów budzi wiele wątpliwości co do zgodności z rzeczywistością historyczną (ww. 18-20). Dla autorów biblijnych cheruby to postaci o wyglądzie hybrydy łączące w sobie różne elementy zwierzęce, czasem też ludzkie²⁰ Badania artefaktów, jakimi są m.in. starożytne trony, pozwalają sądzić, że idea tych postaci wywodzi się z koncepcji gwardii strzegącej tronu władcy²¹ Istotnie w Pięcioksięgu cheruby, poza rolą strażników Edenu (Rdz 3,24), pojawiają się jeszcze tylko w połączeniu z Arką. W innych tekstach pełnią też rolę tragarzy noszących samego Boga lub Jego tron (Ps 18,11; Ps 80,2; 99,17; 2 Sm 22,11; 2 Krł 19,15; Iz 37,17; Ez 9,3; 10,4). Najstarszy biblijny opis tych postaci znajduje się w relacji o budowie świątyni Salomona i dużej mierze odpowiada on koncepcji zapoznanej ze wspomnianych już artefaktów pochodzących ze starożytnego Bliskiego Wschodu²² Niewykluczone więc, że pierwotna koncepcja *debir* – najświętszego

¹⁸ M. Görg, *Zur „Lade des Zeugnisses”*, BN 4/1977, s. 13-15.

¹⁹ R.E. Averbeck, *kpr*, w: NIDOTTE, t. II, s. 687-710.

²⁰ C. Meyers, *Cherubim*, w: ABD, t. I, s. 899-900.

²¹ R. de Vaux, *O cherubinach i Arce Przymierza, o sfinksach – strażnikach i boskich tronach w tradycji starożytnego Wschodu*, w: H. Olescho (red.), *Księga o aniołach*, Kraków 2003, s. 25-32.

²² Szczegółową analizę por. M. Metzger, *Königsthron und Gottesthron* (AOAT XV 1), t. I, Neukirchen-Vluyn 1985, s. 311-319.

i centralnego miejsca w świątyni Salomona, polegała na tym, iż cheruby reprezentowały niewidzialny tron Boga²³ Ich obecne usytuowanie na wieku przykrywającym Arkę nie pokrywa się jednak ani rozmiarami tych postaci, ani ich opisem z tym, co zawiera opis Deuteronomisty (1 Krl 6,23-28). P zacerpnięło więc swoją wizję z wcześniejszej tradycji, ale nadało jej własną charakterystykę właściwą potrzebom obecnego opisu. Cheruby są tu znacznie mniejsze, zwrócone twarzami do siebie i zarazem w kierunku przeblągalni, a ich skrzydła wydają się osłaniać *kappōret*, co sugeruje rdzeń *skk* „przykrywać”, „strzec”, „osłaniać”. Nie ma więc wątpliwości, że to przeblągalnia jest dla P najistotniejszym elementem całej konstrukcji.

Dwa pochodzące z różnych okresów i mające różne zastosowania kultowe przedmioty: Arka i przeblągalnia zostają teraz połączone (ww. 21-22). Przeblągalnia wydaje się pełnić rolę przykrywy lub wieka zamykającego Arkę od góry (w. 21a). Najistotniejsze jest jednak to, że kiedy już nie było samej Arki, przeblągalnia mogła uchodzić za autentyczny i najważniejszy jej element zachowany i używany w kulcie podczas jednego z najważniejszych rytuałów ekspiacyjnych okresu powygnaniowego (por. Kpł 16,11-19). Zastąpiła też Arkę w przypisywanej jej przez najstarsze tradycje roli reprezentowania Boga²⁴ Bóg Izraela będzie objawiał się teraz nad przeblągalnią i pomiędzy skrzydłami cherubów (w. 22; por. Kpł 16,2; Lb 7,89). W ocenie autora kapłańskiego Arka była i pozostała zatem jedynie pojemnikiem na Świadecko (w. 21b).

Wnioski

Opis Arki Świadectwa (Wj 25,10-22) jest jedynym przekazem biblijnym na temat wyglądu tego świętego obiektu. Dokonany został przez szkołę kapłańską w czasach, gdy Arka już zaginęła. Rozłożenie akcentów w całej perykopie zawierającej instrukcje budowy Arki wyraźnie pokazuje, że nie ona, ale przeblągalnia, ukazana tu jako przykrywa Arki oraz chęć jej legitymizacji stoi w centrum zainteresowania autora kapłańskiego. Również cheruby nie odpowiadają wcześniejszym relacjom na temat tych postaci i wyraźnie podporządkowane zostają tu podkreśleniu znaczenia przeblągalni. Nie można mieć zatem żadnej pewności co do autentycznego wyglądu Arki Przymierza. Materiał porównawczy, jak i sama etymologia słowa „arka” pozwalają mieć jedynie pewność, że Arka rzeczywiście miała kształt skrzyni.

²³ E. Borowski, *Cherubim God's Throne?*, BAR 21/1995, s. 36-41.

²⁴ J. Lemański, *Arka Przymierza*, s. 236-237